

MISIR'DA TASAVVUFÎ HAYAT VE TASAVVUF ÖĞRETİMİ

Dilâver GÜRER*

Giriş

Târih boyu bir çok medeniyete ev sâhipliği yapmış ve pek çok târihî olaya şahitlik etmiş olan Mısır, gerek dünyâ kültür hayâtı ve gerekse İslâmî ilimler eğitim ve öğretimi açısından önemini günümüzde de muhâfaza eden bir ülkedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, zamânının "güvenli beldesi"⁽¹⁾ şeklinde ifâdesini bulan Hz. Yûsuf'un memleketi Mısır'a bugün tasavvuf müntesiplerini ve araştırmacılarını cezbeden hususları genel olarak şu başlıklar altında sıralayabiliriz

1- Ziyâretgâhlar : İslâm öncesi bir çok medeniyetin mîrâsına sâhip olan Mısır'da, ismi İslâm târihine geçmiş pek çok din büyüğünün kabirleri de yer almakta ve bu mekanlar müslümanlar tarafından ziyâret edilmektedir. En çok ziyâret edilen yerler arasında ise şunları saymak mümkündür :

a) Hz. Mûsâ'nın ilâhî tecellîye şahit olduğu Sînâ Dağı (Tûr-ı Sînâ).

b) Hz. Hüseyin'in (3-49/623-669) makâmı (Kâhire'de).

c) İmam eş-Şâfiî'nin (v. 191/819) makâmı (Kâhire'de).

d) Biraz sonra hakkında bilgi vereceğimiz tasavvuf önderlerinin makamları.

2- Tasavvuf ve İslâm büyüklerinin doğum ya da ölüm yıldönümü törenlerinin halkın coşkulu bir biçimde katılması sûretiyle ifâ edilmesi.

3- Devletin resmî bir kurumu olan "el-Meclisü'l-A'lâ li't-Turukî's-Sûfiyye bi-Mısır"ın (Mısır Sûfi Tarikatleri Yüksek Meclisi) nezâreti altında tarikatlerin resmî bir hüviyete sâhip olması.

4- Ülkenin, tasavvuf kaynakları açısından zengin bir mîrâsa sâhip olması.

M. E. B. burslusu olarak gitme imkânı bulduğumuz ve Eylül 1997-Mart 1998 târihleri arasında yaklaşık 6 ay kadar kaldığımız Mısır'da biz de elimizden geldiği kadarıyla kendi branşımızla ilgili bilgiler toplamaya gayret ettik. Ancak hemen belirtelim ki, bu makâlemizde Mısır'da tasavvuf eğitimi ve öğretiminin geniş bir değerlendirmesine girmeyip, makâlenin başlığını taşıyan iki hususta edinebildiğimiz bilgileri aktarmakla iktifâ deacağız.

* Yrd. Doç. Dr. , S. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

(1) Bk. : Yûsuf Sûresi, 99.

Konuya girmeden önce tasavvuf ve tarikatlerin Mısır'a girişini -hatırlatma nev'inden- birkaç cümle ile sunmak istiyoruz :

Talebelerinden birisi olarak İmam Mâlik'in (v. 179/795) *Muvatta*'ını rivâyet etmiş ve Mısır'da yaşamış olan Zünnûn el-Mısırî'nin⁽²⁾ 245/859'da vefât ettiğine bakılırsa tasavvufun bu ülkede ilk dönemdem îtibâren neşv ü nemâ bulunduğunu söylemek mümkündür. Teftâzânî, Zünnûn'dan önce Mısır'da yaşamış birkaç sûfinin ismini zikreder. Fakat, Teftâzânî'nin de belirttiği gibi, Mısır'da tasavvufun kökleşmesine vesile olan ve bu mânâda tasavvuf tohumlarını Mısır'a atan ilk sûfî Zünnûn el-Mısırî'dir⁽³⁾.

"Tasavvufun sistemli bir şekli" diye târif edilen "tarikatler" in VI. /XII. asrın ikinci yarısından îtibaren Irak, Orta Asya, Anadolu, İnan, Hindistan ve Endülüs ile birlikte Kuzey Afrika'da, tabîatiyle de Mısır'da ortaya çıktığını biliyoruz.

Bununla birlikte, ilk hangâhlar bu ülkede Selâhaddîn-i Eyyübî (v. 589/1193) zamânında açılmış⁽⁴⁾ ve eş-Şeyh Abdürrahîm el-Kinâî (v. 592/1196)⁽⁵⁾ tarafından büyük bir tasavvuf medresesi de (tekke) Güney Mısır'da (Saîdü Mısır) kurulmuş idi⁽⁶⁾.

Mısır menşe'li ilk tarikatler arasında Şâziliyye, Desûkiyye ve Bedeviyye'yi sayabiliriz. Bunların yanında bu memleketin tasavvuf hayâtında önemli mevkîyi

- (2) Zünnûn el-Mısırî hakkında Mısır'da yapılan akademik çalışmalar şunlardır:
 a) Ahmed Muhammed Ahmed Halîl: *Zünnûn el-Mısırî, hayâtühü ve âsârühü*, Kâhire 1971 (basılmamış doktora tezi).
 b) Üsâme Kâmil Hasan İbrâhîm: *Zünnûn el-Mısırî ve tasavvufuhü*, Kâhire 1976 (basılmamış doktora tezi).
 c) es-Seyyid Rızku'l-hacer (hıcr): *Nazariyyetü'l-ma'rife beyne'l-Kindî ve Zünnûn el-Mısırî, dirâse mukârene beyne'l-felsefe ve't-tasavvuf*, Kâhire 1981 (basılmamış doktora tezi).
 Zünnûn el-Mısırî'nin tasavvuf anlayışının güzel, fakat kısa bir yorumunu üstat Afîfi *İslâm'da Mânevî Hayat*, (terc: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal) (İstanbul 1996) isimli eserinde yapmış (s. 87-90).
- (3) Et-Teftâzânî, Dr. Ebu'l-Vefâ el-Ganîmî, "*et-Tasavvuf fi Mısır fi'l-asri'l-hâzır*" İzmir 1985, s. 116. Bu makâle, Uluslar Arası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuş ve sempozyumda sunulan tebliğler Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından neşredilmiştir. Metnin Türkçe tercümesi ise Selâhattin Parlador tarafından yapılmıştır. Esâsen bu makâle müellifin daha önce *Câmiatü'l-Kâhira Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, cilt 25, cüz 2, yıl 1963'te yayınlanan "*et-Turuku's-sûfiyye fi Mısır*" isimli makâlesinin gözden geçirilmiş şeklidir.
- (4) En-Neccâr, Dr. Âmir, *et-Turuku's-sûfiyye fi Mısır*, Kâhire 1995, altıncı baskı, s. 62.
- (5) Hayâtı hk. bk. : eş-Şattanûfî, İbn Cehtdam, *Behcetü'l-esrâr*, Mısır 1304 h. , s. 191-193 ; eş-Şa'rânî, Abdülvehhâb, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1997, s. 221-222.
- (6) Et-Teftâzânî, a. g. m. , s. 116

hâiz, hattâ târîh açısından bunlardan daha da öncelikli Irak menşe'li iki tarîkat daha vardır ki, bunlar da Rifâiyye ve Kâdiriyye'dir. Bu iki tarîkat, kurucuları daha hayatta iken -ki, Kâdiriyye'nin kurucusu Abdülkâdir Geylânî'nin⁽⁷⁾ vefâtı 561/1166, Rifâiyye'nin kurucusu Ahmed er-Rifâî'nin⁽⁸⁾ vefâtı 578/1182'dir- bu bölgeye girmiş ve intişar etmiştir. Şöyle ki : Abdülkâdir Geylânî'nin halifelerinden ve Mısır'da (Kâhire) yaşamış olan Ebû Amr Osmân b. Merzûk el-Kureşî (v. 564/1169)⁽⁹⁾ ile Kâdiriyye⁽¹⁰⁾ ve Ahmed er-Rifâî'nin tavsiyesi üzerine Irak'tan göç edip İskenderiyye'ye yerleşen Ebu'l-Feth el-Vâsîfî (v. 580/1184?)⁽¹¹⁾ vâsîtasıyla da Rifâiyye bu ülkeye girmiştir.

Özellikle bu beş tarîkat ve daha sonra kurulan tarîkatler vâsîtasıyla tasavvufî hayat Mısır topraklarında günümüze kadar canlı bir şekilde devam edegelmiştir⁽¹²⁾.

A) MISIR'DA TASAVVUFÎ HAYAT

1) 1976 Yılı 118 no. lu Kânunu

Bu kânun resmî olarak ilk defâ 2 Hazîran 1903'te yayınlanmış ve 11 Eylül 1976'ya kadar yürürlükte kalmış olan lâyihanın⁽¹³⁾ yeniden düzenlenmiş

- (7) Kâdiriyye ve Abdülkâdir Geylânî hakkında bir çalışma tarafımızdan yapılmıştır: *Abdülkâdir Geylânî ve Kâdiriyye*, İstanbul 1997 (basılmamış doktora tezi). Abdülkâdir Geylânî ve Kâdiriyye hakkında Mısır'da da iki adet akademik çalışma yapılmıştır:
- a) Abdüssettâr Muhtâr Ahmed Nassâr: *Abdülkâdir el-Cilânî, hayâtühü ve tasavvufühü*, Kâhire 1979 (basılmamış doktora tezi).
- b) Ca'fer Sâdik Süheyl: *Abdülkâdir el-Cilânî ve mezhebuhu's-sûfi*, Kâhire 1975 (basılmamış y. lisans tezi). Yüksek tezi olmakla birlikte pek çok çalışmada referans olarak kullanılan kıymetli bir çalışmadır.
- Dr. Yûsuf Zeydân da günümüzde Mısır'daki Kâdiriyye'nin dört şübesini *et-Tarîku's-sûfi ve fûrûu'l-Kâdiriyye bi-Mısır* (Beyrut 1991) isimli eserinde işler (s. 185-227).
- (8) Rifâiyye ve Ahmed er-Rifâî hakkında akademik bir çalışma Mustafa Tahralı hocamıza âittir: *Ahmad al-Rifâî 'i Sa Vie, Son Œuvre et Tariqa*, Paris 1973 (basılmamış doktora tezi).
- Ahmed er-Rifâî hakkında Mısır'da bir adet y. lisans çalışması vardır: Hamid Mahmûd ez-Ziferî: *el-İmâm Ahmed b. Ali er-Rifâî âlim, sûfi*, Kâhire 1985 (basılmamış).
- (9) Hayâtı hk. bk. : Eş-Şattanûfî, a. g. e. , s. 173-177 ; ez-Zehebî, (v. 1347), *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, (tahkik: Şuayb el-Arnâvûd-Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1985, XX/353-354.
- (10) Eş-Şattanûfî, a. g. e. , s. 106.
- (11) Bu şahıs aynı zamanda İbrâhîm ed-Desûkî'nin anne tarafından dedesidir. Mısır'a göç etmesi ve hayâtı hk. bk. : İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, (tahkik: Nüreddîn Şerîbe), Kâhire 1994, ikinci baskı, s. 489; eş-Şa'rânî, a. g. e. , s. 284-285 ; en-Neccâr, a. g. e. , s. 86.

hâlidir. 9 Eylül 1976'da Meclisü'ş-Şa'b (Halk Meclisi) tarafından 118 numara ile çıkarılmış ve iki gün sonraki Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁽¹⁴⁾.

Toplam 66 maddeden oluşan kânunun muhteviyâtı şöyledir :

Birinci Bölüm : Sûfi tarikatlerin hedefleri ve tanzîmi :

1. Fasil : Sûfi tarikatlerin hedefleri.

2. Fasil : Sûfi Tarikatleri Yüksek Meclisi (el-Meclisü'l-A'lâ li't-Turukî's-Sûfiyye).

3. Fasil : Sûfiye Genel Meşîhati Vekilleri (Vükelâü'l-Meşîhati's-Sûfiyyeti'l-mme).

4. Fasil : Sûfi Tarikatleri Umûmî Cemiyeti (el-Cem'ıyyetü'l-Umûmiyye li't-Turukî's-Sûfiyye).

5. Fasil : Sûfi tarikatleri ve şeyhleri.

İkinci Bölüm : Tasavvufî Uygulamalar :

(12) Afrika'ya tasavvufun girişi, tesirleri ve günümüzdeki durumu ile ilgili pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Biz bunlardan sâdece Mısır ile ilgili olanlarına bir kaç örnek sunmakla iktifâ etmek istiyoruz:

a) Dr. Menâl Abdülmün'im Câdallâh: *et-Tasavvuf fi Mısır ve'l-Mağrib*, İskenderiyye 1997. Bu eser tasavvuf ve tarikatleri özellikle sosyo-psikolojik açıdan incelemesi açısından kıymetli bir çalışmadır.

b) Ahmed Subhî Mansûr: *Eseru't-tasavvuf fi Mısır fi'l-asr'l-Memlûki*, Kâhire 1980 (basılmamış doktora tezi).

c) Abdülazîz b. Muhammed el-Kaş'a'mî: *el-Fikru's-sûfi el-muâsır ve eseruhû fi's-sekâfe fi Mısır*, S. Arabistan 1996 (basılmamış y. lisans tezi).

d) Dr. Âsım Muhammed Rızk: *Hângâvâtü's-sûfiyye fi Mısır fi'lasrayni'l-Eyyûbi ve'l-Memlûki (567-923 h. /1171-1517 m.)*, Kâhire 1997, I. Cilt.

e) Dr. Âsım Muhammed Rızk: *Hângâvâtü's-sûfiyye fi Mısır fi asriDevleti'l-Memâliki'l-Burciyye (787-920 h. /1385-1516 m.)*, Kâhire 1997, II. Cilt.

Yeri gelmişken bir husûsa da burada değinmek istiyoruz: Tasavvuf hareketlerinde Afrika'nın önemli bir yeri olduğu herkesin mâlumudur. Orada tasavvuf canlı bir şekilde devam edegelmiştir. Kıta bu özelliğini hâlâ devam ettirmektedir. Meselâ 22-24 Rebîu'l-hir 1424 (Eylül 1995) târihinde Libya'da uluslararası bir tasavvuf toplantısı düzenlenmiş ve bu toplantıya dünyanın her ülkesinden pek çok zevat katılmış, tebliğ sunmuştur. Toplantıda sunulan tebliğler ise bir araya getirilerek "A'mâlû mülteka't-tasavvufi'l-İslâmî el-âlemi" adıyla 1997'de Trablus'ta basılmıştır.

(13) Bu lâyihanın 2 Ekim 1910 târihinde Meclisü'n-Nuzâr tarafından yeniden düzenlenmiş hâli için bk. : Mustafâ, Dr. Fârûk Ahmed, *el-Binâü'l-ictimâi li't-Tarikati's-Şâzillıyye fi Mısır*, İskenderiyye 1980, s. 313 v. d.

(14) Bu kânun 1988 yılında Kâhire'de el-Hey'e el-Âmme tarafından "el-Kânûn rakam 118 li-sene 1976 bi-şe'ni nizâmî't-Turukî's-Sûfiyye ve Lâihatühü't-tenfizıyye" adıyla basılmış ve buna mezkur kânunla ilgili bir takrir ve bir müzekkere ile Mısır Devlet Başkanının (Reisü Cumhûriyyeti Mısır el-Arabiyye) 2 Mart 1978'de Resmî Gazete'de yayımlanan 54 no. lu karar (uygulama lâyihası) ilâve edilmiştir.

1. Fasil : Doğum günü ve anma tertipleri.
 2. Fasil : Zikir meclisleri ve dîni ihtifaller.
 3. İslâm Tasavvufu Araştırma Enstitüsü ve tasavvufî kongreler.
- Üçüncü Bölüm : Sûfiyye kuruluşları ve onların mâlî nizamları.
Dördüncü Bölüm : Sûfiyye kuruluşları üyelerinin yargılanmaları.
Beşinci Bölüm : Genel Hükümler ve Sonuç.

İşte, Mısır'daki tasavvufî hayâtın resmî sınırlarını çizen kânunun genel şeması bu şekildedir. Kânunun muhteviyâtı gerçekten de pratikteki uygulamalar ve tasavvufun halk nazarındaki yeri, onun üzerindeki müsbet te'sirinin artırılması gibi durumlar göz önüne alınarak hazırlanmış. Ne var ki, "kâl (söz) değil, hâl (yaşama) ilmi" olarak târif edilen tasavvufun resmî kalıplar içerisine sokulması uygulama açısından belki mümkün olmayabilir. Ancak, yine de bu hususta başıboşluğa, kargaşaya ve keyfiyete yer vermemek için böyle bir kânunun faydaları inkar edilemez.

Bu kânunla ilgili bir de uygulama lâiyası vardır. Bu lâyiha Mısır Devlet Başkanı'nın (Enver Sedat ö. 1981) 1978 yılı 54 no. lu karârıdır. Bu karar 2 Mart 1978 târihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İlgili kânundaki bâzı boşlukları dolduran lâyihanın muhteviyâtı da şu şekildedir :

Birinci Bölüm : Sûfilerin metotları ve eğitim vâsıtaları : Bu bölümde bir tarîkatin hangi unsurlardan oluşacağı, sülûkün nasıl gerçekleştirileceği ve bunun hangi aşamalardan geçeceği gibi tasavvufî uygulama ile ilgili hususlar detaylar hâlinde maddelerde belirtilmiştir.

İkinci Bölüm : Defterler ve kayıtlar : Bu bölümde hangi defterlerin tutulacağı ve bu defterlere neyin, nasıl kaydedileceği hususları belirtilir.

Üçüncü Bölüm : Bütçeler ve mâlî nizamlar : Başta el-Meclisü'l-A'lâ li't-Turukî's-Sûfiyye olmak üzere kendisine bağlı bütün kuruluşların gelir ve giderlerinin tesbiti esaslarını ihtivâ eder.

Dördüncü bölüm : Yargılama (cezâlandırma) ile ilgili meseleler : İsminden de gâyet açık bir şekilde anlaşılacağı gibi, hakkında suç duyurusunda bulunan bir tarîkat mensubu hakkındaki tahkikâtın nasıl yapılacağı hükümlerini bu bölümde belirlenmiştir. -

2) El-Meclisü'l-A'lâ li't-Turukî's-Sûfiyye bi-Mısır

Kuruluşunu 1800'lü yılların başına kadar götürebileceğimiz bu meclis

çeşitli isim değişikliklerine uğramış ve nihâî olarak bugünkü ismini almıştır. Tanzîmi, görevleri ve sorumlulukları yukarıda adı geçen kânun ile belirlenmiştir.

Bu kânunun 3. maddesine göre, el-Meclisü'l-A'lâ li't-Turukî's-Sûfiyye millî, kültürel, ictimâî, rûhânî ve dînî hedefleri olan mânevî, müstakil bir şahsiyettir.

Meclisin görevleri kânunun 4. maddesinde belirlenmiştir. Buna göre : Tasavvufun ve tarikatlerin gelişmesine yardım ve nezâret etmek, tarikat şeyhlerini tâyin, te'dip veyâ azletmek, mevlid ve benzeri tasavvufî-dînî törenleri tertip ve tanzim etmek, tasavvufî meselelerde görüş bildirmek, vakfı ya da herhangi diğer bir geliri olmayan zâviye ve türbelerin durumuyla ilgilenmek, türbe ve zâviyelerde Kur'ân-ı Kerîm hâfızlığı için yeni okullar açmak, millî veyâ milletler arası tasavvuf toplantıları düzenlemek. . . Bu meclisin görev ve yetkileri arasında yer almaktadır.

Meclis üyelerinin kimlerden teşekkül edeceği kânunun 5. maddesinde belirlenmiştir : Meclis 15 üyeden oluşur. Bunlardan 10'u tarikat şeyhlerinden, 1'i Ezher Üniversitesi, 1'i Evkaf Bakanlığı, 1'i İçişleri Bakanlığı, 1'i Kültür Bakanlığı ve 1'i ise Mahallî Yönetim Genel Sekreterliğinin temsilcisinden ibârettir. Bu üyeler ise kendi aralarından birini başkan (şeyhu Meşâyihî't-Turukî's-Sûfiyye) seçerler.

Şu anda Meclisin başkanlığını eş-Şeyh Hasan eş-Şenâvî isimli bir zât yapmaktadır.

Merkezi Hüseyin Mecsidi'nin⁽¹⁵⁾ kible tarafındaki bir binânın ikinci katında yer alan Meclis ayda bir defâ olmak üzere *et-Tasavvufu'l-İslâmî* isimli bir dergi çıkarmaktadır. *Envâru't-Tasavvuf* adında çocuk dergisi ilâvesi de olan bu dergide tasavvufî konuların yanısıra güncel dînî mevzûlar da halkın anlayacağı bir dilde işlenmekte, tâyin, azl, vefât gibi tarikat şeyhleri ile ilgili hususlar ve tasavvufî gündem ve haberler ilan edilmektedir. Derginin fiyatı ise 1 Cüneyh'tir⁽¹⁶⁾.

2) İhtifaller (anma ve kutlama törenleri)

İhtifaller Mısır'ın kültürel, dînî ve tasavvufî hayâtında önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür törenler dînî bir anlamı olan gün ve gecelerde düzenlendiği gibi bir zâtın doğum veyâ ölüm yıldönümünde de düzenlenmekte ve bâzan 1

(15) Mısırlılar bizdeki "câmi" yerine "mescid" (mahallî tâbirle: mesgid) kelimesini kullanmaktadırlar.

(16) 1 Cüneyh bugünlerde (5 Mayıs 1998) yaklaşık 65 000 TL. ve yaklaşık 3. 4 Cüneyh 1 \$'dır.

hafta sürmektedir. İhtifallere, içinde yaşadıkları hayat şartlarının zorluğuna ve düşüklüğüne hiç mi hiç aldınış etmeden, dünyânın en mutlu, en gamsız, en kedersiz insanı imişçesine her hâlükârda mutluluk belirten ve konuşmaya ve eğlenceye aşırı derecede düşkün olan Mısır halkı büyük bir alâka göstermekte ve iştirak etmekte.

Kandil gecelerinde büyük mescitlerin (câmilerin) birinde mevlid tertip edilmekte, ünlü hâfız ve kâriilerin okuduğu bu mevlidlere Ezher Şeyhi, -ki, söylendiğine göre devlet protokolünde üçüncü sırada yer alır- bakanlar, el-Meclisü'l-A'lâ li't-Turukî's-Sûfiyye şeyhi ve üst düzey hükümet yetkilileri ve mahallî yöneticiler gibi devlet ricâlî dinleyici olarak katılmakta ve mevlid devlet televizyonundan naklen yayınlanmaktadır.

Bir hafta kadar süren ihtifallerde ilmî toplantılar tertip edilmekte, bu toplantılara yukarıda belirtilen şahıslar dinleyici veyâ konuşmacı olarak iştirak etmektedirler.

Biz Tanta şehrinde bir hafta devam eden Ahmed el-Bedevî (mahallî dilde kendisine Seyyid Bedevî denmekte) ihtifâline katıldık.

Yeri gelmişken, şunu da belirtelim ki, Mısırlılar bu tür kutlamalara her ne kadar "ihtifâl" deseler de bizim dilimizde onların bu kutlamalarının tam karşılığına "karnaval" demek her halde daha uygun olur. Çünkü meselâ Seyyid Bedevî ihtifâlinin ekseriyetini alışverişler ve sokak eğlenceleri oluşturmakta idi.

Seyyid Bedevî ihtifâli Ekim 1997 içerisinde gerçekleşti. Bir cumartesi günü başladı ve cuma günü sona erdi. İhtifâle Mısır'ın her yöresinden insan akın ettiği gibi, dünyânın çeşitli yerlerinden pek çok müslim veyâ gayr-i müslim kişilerin de ihtifâle katıldığını gördük. Kalabalıktan şehrin en geniş caddelerinde dahî yürümek zaman zaman büyük bir sıkıntı oluyordu. Birbuçuk milyon olduğu söylenen şehrin nüfusu her halde bu bir hafta içerisinde birkaç kez katlanıyordu. Mahalle aralarında kalan sokaklarda büyük çadırlar kurulmuştu. Bu çadırlarda dışarıdan gelen insanlar kalabalık âileleriyle birlikte kalıyorlardı. Şehrin bütün caddeleri ışıklarla donatılmış ve her tarafa hopörlör yerleştirilmişti. Sokaklar ülkenin değişik yerlerinden gelen satıcılarla dolmuştu. Ancak genellikle satılan mallar yiyecek ve giyecek ağırlıklı idi. Tantalılar ise yaptıkları güzel bastonları ile ünlü idiler.

Bilhassa ikinci civârında kalabalık artıyor, her taraftan müzik sesleri yükseliyor ve bu sesler şehri gürültüye boğuyordu. Büyük bir câmi olan Ahmed el-Bedevî câmisi ise avlusu da dâhil olmak üzere her tarafı insan kaynıyordu.

Bu insanların bir kısmı Şeyh'in makâmını o anda ziyâret için orada bulunuyordu. Diğer ekseriyet ise ihtifal için dışarıdan gelmiş ve orada yatıp kalkan kişilerden oluşuyordu. Akşam olunca âdetâ şehirdeki bütün insanlar sokaklara dökülüyor ve alış veriş yaparak, Ahmed Bedevî'nin makâmını ziyâret ederek, ya da ibâdet ve zikirle iştirak ederek sabâha kadar dışarıda kalıyorlardı. Bu arada gerek câmi içerisinde ve gerekse cadde ve sokaklar üzerindeki apartman dâirelerinde, herhangi bir zamânla kayıtlı olmaksızın zikir meclisleri düzenleniyor ve bu zikirler imkan ölçüsünde hopörlörler aracılığıyla dışarıya aktarılıyor.

Perşembe akşamı günün anlam ve önemiyle ilgili bir ilmî toplantı düzenlendi. Câmi avlusuna kurulan bir çadırda gerçekleştirilen bu toplantıya Devlet Reîsi Hüsnü Mübârek'i temsilen Garbiyye Muhâfızı (Garbiyye Eyâleti Vâlisi), Ezher Üniversitesi Rektörü ve el-Meclisü'l-A'lâ li't-Turukî's-Sûfiyye Şeyhi'nin yanısıra pekçok devlet ve mahallî idâre yöneticisi katıldı. Bu toplantının resim ve haberleri ise *et-Tasavvufu'l-İslâmî* dergisinin Kasım ayı sayısında yayınlandı.

İhtifâlin son gününde, cumâ namazından sonra halkın motorlu araç (taksi, kamyonet v. s.) veyâ at arabalarıyla katıldığı ve uzun bir konvoy oluşturduğu bir geçit töreni düzenlendi. Konvoyun başında özel bir fayton üzerinde, gâyet ihtişamlı kıyâfetiyle Ahmed el-Bedevî Camii postnişini (şeyhi) yer aldı. Şeyh geçit boyunca halkı selamladı, halk da muhabbetini ona el sallayarak veyâ alkışlayarak gösterdi. Onun arkasından bir takım asker (polis) yürüyor, onları da atlı ve motorlu araçlar tâkip ediyordu. Bilhassa at arabalarının üzerindeki insanlar ellerindeki darbukalarla tempo tutuyorlar, zemmâra dedikleri düdüklere öttürüyorlardı. Herkes çılgınlar gibi sevinç gösterisinde bulunuyordu. Öyle ki, caddelerdeki 35-40 yaşlarındaki adamlar dahî başlarında renkli, ıslak kağıtlardan yapılmış, püsküllü külahlar olduğu halde bu düdüklere kendilerinden geçercesine öttürüyorlardı. Cadde boylarınca birikmiş halk ise bu sevinç gösterilerine iştiraktan geri durmuyordu. Konvoy Ahmed el-Bedevî Camii'ne ulaştı ve bu ihtişamlı geçit töreni ile birlikte ihtifal de sona erdi.

3) Türbeler (Makamlar)

a) Hüseyin Mescidi

İçerisinde Hz. Hüseyin'in (v. 61/682) Kerbelâ'da kesilmiş olan başının bulunması sebebiyle bu ismi alan mescid Kâhire'de kendi adıyla anılan maydanda, Ezher Üniversitesi Mescidi'nin tam karşısında yer almaktadır. Aralarından geçen bir yol ile birbirinden ayrılan bu iki câmi âdetâ, yüzyıllar boyunca, halkın yaşadığı İslâm ile ulemânın sınırlarını çizmeye çalıştığı İslâm'ın

temsilcileri olmuşlardır.

Mihrâbının sağ tarafından açılmış bir kapı vâsıtasıyla girilen Hz. Hüseyin'in makâmı yerli ve yabancı ziyaretçilerden hiçbir zaman eksik olmuyor. Hüseyin Mescidi'nde "halkın yaşadığı İslâm" diye târif etmeye çalıştığımız inançların, makâmın kapısını öperek içeri girmek, elleri havaya kaldırıp ihtişamlı veyâ gözleri yaş dolu olduğu halde gâyet hüzünlü bir şekilde makâma selam vermek gibi bâzı örneklerine rastlamak mümkündür. Ancak genel olarak bu tür davranışlar oldukça seyrek olup, ziyaretçilerin ekserisi duâsını yaptıktan sonra sâde bir şekilde oradan ayrılmaktadır.

b) İbn Atâullah el-İskenderî'nin makâmı

Memleketimizde *Hikem-i Atâiyye* ismiyle meşhur olan eserin müellifi İbn Atâullah el-İskenderî'nin (v. 709/1309)⁽¹⁷⁾ makâmı Kâhire'de, Mehmed Ali Paşa Câmii'nin kible istikâmetindeki Cebelü Mukattam dinilen mahalde, şehrin güneydoğu ucunda bulunmaktadır. Şâziliyye Tarîkati'nin kurucusundan sonraki en mühim simâlarından birisi olan İbn Atâullah'ın makâmı kendi adıyla anılan ve yeni inşâ edilmiş câmiin içerisinde yer almakta ve mütevâzi bir şekilde ziyaretçilerini beklemektedir.

c) İbnü'l-Fâriz'in makâmı

"Sultânü'l-âşikîn" (Âşıklar Sultânı) lakabıyla meşhur Ömer İbnü'l-Fâriz'in (v. 632/1235)⁽¹⁸⁾ makâmı da Cebelü Mukattam'da, İbn Atâullah'ın makâmının yaklaşık 500 metre kuzey doğusunda, şâirin kendi adıyla anılan, eski ve bakımsız bir mescidin içerisinde yer almaktadır. Mescidin ve bahçenin kapıları kilitli tutulmakta, ziyaretçi geldiğinde bahşiş mukâbilinde karı-koca iki görevli

- (17) İbn Atâullah el-İskenderî hakkında Mısır'da yapılmış iki çalışmaya rasladık:
- Muhammed Ebü'l-Vefâ el-Ganîmî et-Tetâzânî: *İbn Atâullah es-Sekenderî ve tasavvufunu'n-nazarî ve'l-ilmî*, Kâhire 1955 (basılmamış ? y. lisans tezi).
 - Lûtes Ali Muhammed Ali: *Kitâbü't-tenvîr fi iskâti't-tedbir li-İbn Atâullah es-Sekenderî*, Kâhire 1989 (basılmamış y. lisans tezi).
- (18) İbnü'l-Fâriz hem tasavvuf hem de edebiyat araştırmacılarına konu olmaktadır. Hakkında Mısır'da yapılmış çalışmalar şunlardır:
- Muhammed Mustafâ Hilmi: *İbnü'l-Fâriz ve'l-hubbü'l-ilâhî*. 1940'da doktora çalışması olarak tamamlanan bu eser 1985'te Kâhire'de ikinci defa basılmıştır.
 - Abdülhâlık Mahmûd Abdülhâlık: *Divânü İbni'l-Fâriz, tahkik ve dirâse*, Kâhire 1976 (basılmamış doktora tezi).
 - Abdülhâlık Mahmûd Abdülhâlık: *Tâyyetü İbni'l-Fâriz ve şürühuhâ fi'l-Arabiyye*, Kâhire 1971 (basılmamış y. lisans tezi).
 - Ekrem Ahmed Arafât: *Er-Remz fi şî'ri İbni'l-Fâriz*, Kâhire 1988 (basılmamış y. l. tezi).
 - Muhammed Yaîş: *Remzü'l-hamr fi şî'ri İbni'l-Fâriz*, Kâhire 1988 (basılmamış y. l. tezi).

(!) tarafından kapılar açılmaktadır.

d) İmam Şa'rânî'nin makâmı

Kıymetli eserleri vâsıtasıyla tasavvufun ve de hâssaten vahdet-i vücûd'un anlaşılmasında büyük emeği geçmiş bir sûfî olan ve memleketimizde *et-Tabakâtü'l-kübrâ, el-Yevâkît ve'l-cevâhir, el-Envârü'l-kudsiyye* gibi eserleriyle tanınan İmam Şa'rânî'nin (v. 973/1565)⁽¹⁹⁾ makâmı da yine Kâhire'de, Atebe meydanının kuzeydoğusu istikâmetinde, ünlü sûfinin kendi adıyla anılan maydanda ve câmiin içerisinde bulunmaktadır. Câmiin sağ tarafında yer alan makâma câmi içerisinde geçilmektedir.

e) Ahmed el-Bedevî'nin makâmı

Bedeviyye'nin (Ahmediyye) kurucusu Ahmed el-Bedevî'nin (v. 675/1277)⁽²⁰⁾ makâmı Kâhire'nin Nil boyu kuzeyinde ve yaklaşık 120 km. uzağında, nüfûsu tahmînen 1, 5 milyon olduğu söylenen Tanta şehrinde, Kutb'un kendi adıyla anılan ve şehrin her tarafından görünen büyük, görkemli bir câmiin iç-bitişğinde bulunuyor.

f) İbrâhîm ed-Desûkî'nin makâmı

Desûkiyye'nin (Burhâniyye) kurucusu İbrâhîm ed-Desûkî'nin (v. 676/1277)⁽²¹⁾ makâmı Kâhire'nin takriben 190 ve Tanta'nın 65 km. kuzeyinde bulunan Desûk⁽²²⁾ şehrindeki kendi adıyla anılan güzel ve büyük bir câmiin

- (19) Tam adı Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şârânî'dir. Pek çok eseri basılan İmam hakkında Mısır'da pek çok da çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında şu eserleri sayabiliriz:
- Abdurrahmân Râtib Umeyre: *El-İmâm eş-Şa'rânî, hayâtühü ve tasavvufuhü*, Kâhire ? (basılmamış doktora tezi)
 - Tâhâ Abdülbâkî Sürûr: *Et-Tasavvufü'l-İslâmî ve'l-İmâm eş-Şa'rânî*, Kâhire 1981.
 - Hâmid Mahmûd ez-Ziferî: *El-İmâm Ahmed b. Ali er-Rifâî, âlim, sâfî, Kâhire ?* (basılmamış y. lisans tezi).
 - Muhammed Mahmûd Ahmed Hâşim: *El-İmâm eş-Şa'rânî ve cühûdühü fi's-sünne*, Kâhire 1985, (basılmamış y. lisans tezi).
 - Mâcîd Hüseyin Ali en-Na'vâşi: *El-İmâm Abdülvehhâb eş-Şa'rânî ve âsâruhü el-fikhiyye*, Kâhire 1983, (basılmamış y. lisans tezi).
 - Izzet Muhammed Abdülfettâheş-Şerkâvî: *Tahkîk ve dirâsetü Kitâbî'l-cevâhir ve'd-düreri'l-kübrâ li'l-İmâm Abdilvehhâb eş-Şa'rânî*, Kâhire ? (basılmamış y. lisans tezi).
- (20) Ahmed el-Bedevî hakkında Mısır'da yapılmış üç çalışmaya rastladık:
- Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm: *es-Seyyid Ahmed el-Bedevî fi'l-me'sûrâti's-şa'biyye*, basılmamış doktora tezi, Kâhire 1988.
 - Dr. Abdülhalîm Mahmûd: *es-Seyyid Ahmed el-Bedevî*, Kâhire 1993 (bu da akademik olmayıp, halka yönelik bir çalışmadır)
 - Abdül Mün'im Kandîl: *es-Seyyid el-Bedevî*, Kâhire (târihsiz: Nehdatü Mısır Matbaası) (akademik olmayıp, halka yönelik bir çalışmadır).
- Ahmede'l-Bedevî ve Bedeviyye hakkında ayrıca bk. : en-Neccâr, a. g. e. , 102-123.
- (21) Desûkiyye ve kurucusu İbrâhîm ed-Desûkî hk. bk. : en-Neccâr, a. g. e. , 155-171.

içerisinde yer alır. Kitâbesinde bu büyük kutbun 41 yaşında vefât ettiği belirtiliyor.

g) Ebu'l-Huccâc Yûsuf el-Uksurî'nin makâmı

VI. asrın Güney Mısır'daki mühim sûfilerinden birisi de Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Uksurî (v. 624/1227)⁽²³⁾ ya da mahallî adıyla Yûsuf Huccâc'dır. Bu şahsın makâmı Kâhire'nin yaklaşık 750 km. güneyindeki turizm merkezi olan el-Uksur (mahallî tâbir ile Luksor)'da Nil'in doğu yakasında, şehrin merkezindeki parkın içerisinde, karışık bir yapıya sâhip olan, Yûsuf el-Haccâc'ın kendi adıyla anılan câmiin bitişiğinde bulunur. Bu makam nehrin batı yakasındaki firavun mezarlarının, doğu yakasındaki eski Mısır uygarlığının önemli târihî kalıntılarını ihtivâ eden ve büyük bir açık hava müzesi görünümünde olan Karnak'ın ve Luksor Müzesi'nin yanında ziyâret edilen tek İslâmî mekân olarak dikkati çekmektedir.

h) Ebü'l-Hasen Alî eş-Şâzili'nin makâmı

Günümüzde özellikle Kuzey Afrika'da yaygın bir tarikat Şâziliyye'nin kurucusu ve dört büyük kutuptan birisi olan Ebü'l-Hasen Alî eş-Şâzili'nin (v. 644/1246)⁽²⁴⁾ makâmı da Mısır toprakları içerisinde. Ancak diğerlerinin aksine onun kabrinin bulunduğu yere ulaşmak oldukça meşakkatlidir. Hemen belirtelim ki, bu makam Mısır'ın güneydoğu ucunda Sudan'a yakın bir yerde bulunmaktadır. Buraya ulaşmak için safariye benzer bir yolculuk yapmak gerekmektedir. Biz üç Türk arkadaş olarak gerçekleştirdiğimiz yolculuğumuzu

(22) "Desûk" kelimesi "hâzâ (bu)" kelimesinin bozması olan "de" ile "sûk" (sokak, pazar) kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Ne var ki, bu kelime memleketimizde olduğu gibi, Mısır'da da halk arasında "Desûk" "Düssûk" ve "Düsûk" gibi değişik şekillerde telaffuz edilmektedir.

(23) Hayâtı hk. bk. : İbnü'l-Mülakkın, a. g. e. , s. 480-482. Abdülkâdir Geylânî hakkında olmakla birlikte devrin sûfilerinin hal-tercemeleri hususunda da önemli iki menâkıbnâme olan Şattanûfî'nin *Behcetü'l-esrâr*'ında ve es-Sincârî'nin *es-Subhu's-sâfir*'inde de bir vesile ile Ebu'l-Huccâc Yûsuf'tan bahsedilir. Bk. : eş-Şattanûfî, a. g. e. , s. 193 ; es-Sincârî, Abdurrahmân b. İsâ el-Kâdirî, *es-Subhu's-sâfir an şemâillî's-Şeyh Abdilkâdir, Kâhire Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, Târih, nr. : 1850, mikrofilm nr. : 35484, varak 97a.*

(24) Ebü'l-Hasan Alî eş-Şâzili ve Şâziliyye hakkında bilgi veren eserler arasında şunları sayabiliriz:

a) Dr. Abdülhalim Mahmûd: *Kadıyyet't-tasavvuf el-medresetü's-Şâziliyye*, Kâhire 1988 (ikinci baskı).

b) Abdülmün'im Kandil: *Ebü'l-Hasan eş-Şâzili*, 1993 Kâhire (akademik olmayıp, halka yönelik bir çalışmadır).

c) Muhyiddîn et-Tu'mî: *Tabakâtü's-Şâziliyyeti'l-kübrâ*, Beyrût 1996.

d) Ahmed b. Muhammed eş-Şâfî (v. 1150/1740): *el-Mefâhiru'l-aliyye fi'l-meâstri's-Şâziliyye*, Kâhire (târihsiz: Matbaatü'l-Fecri'l-Cedid).

Ebü'l-Hasan Alî eş-Şâzili ve Şâziliyye hakkında ayrıca bk. : en-Neccâr, a. g. e. , s. 124-154.

anlatarak, makâmın yeri ve yolculuk hakkında bir fikir vermek istiyoruz :

Yolculuğumuz 1997 yılı Aralık ayı içerisinde gerçekleşti. Önce, Luksor'dan 400 Cüneyh karşılığında, 1970 model Pegouet marka ticârî bir taksi kirâladık. Şoförün yanısıra bir rehber ve bir de Mısırlı arkadaşımız bize eşlik ettiler. Bir günlük kendi yiyecek ve içeceklerimizi te'min ettikten sonra, tavsiye üzerine, ülkenin bu ücrâ yerindeki türbede yaşayanlar için de makarna, un, şeker, yağ gibi birtakım hediye mâhiyetinde erzak hazırladık.

Luksor'dan Nil boyunca yaklaşık 120 km. güneydeki Esnâ şehrine, oradan da yaklaşık 70 km. yine güneydeki İdfû şehrine ulaştık. Nil boyunca gittiğimiz için yol düzgün ve özellikle hurma ve muz bahçelerinin süslediği manzara seyredilmeye değerdi. İdfû şehrinde benzin bidonlarımızı ve arabanın deposunu doldurduktan sonra güneydoğuya hareket ettik. Yaklaşık 280 km. gittikten sonra Seyyidî Sâlim denen yere ulaştık. Yolun devâmının bir sâhil şehrine ulaştığı söylendi. Burası oldukça ilkel bir konaklama yeri sayılabilirdi. Yolun bir tarafında yeni yapılmış bir câmi, diğer yanında ise Seyyidî Sâlim'in (v ?) makâmının bulunduğu yeni bir binâ ile küçük bir köy bakkalını andıran dükkan mevcuttu. Çölün ortasındaki bu ıssız mekanda, kelimenin tam anlamıyla derviş-meşrep iki-üç kişi yolculara hizmet etmekte idiler. Öyle ki, üzerinde "Allah rızâsı için, parasızdır, satılamaz" ibâresi bulunan Şâziliye Tarîkati evrâd ve ezkârını hâvî küçük iki kitapçığı bizlere hediye etmeleri ve özellikle de, bu bakkalımsı yerden yaptığımız alışveriş ve bize sundukları hizmete karşılık kendilerine ödemek istediğimiz ücretten bir-iki Cüneyh gibi sembolik bir değeri "hatır için" almak istemeleri bizleri hem tasavvuf, hem de İslâm kardeşliği adına duygulandırmıştı.

Bize göre, burada kaydedilmeye değer diğer bir nokta da şudur : Seyyidî Sâlim'deki bu dervişler târih boyu ribat, tekke, hangâh ve zâviye gibi yerlerde insanlara hizmet etmeyi şiar edinmiş olan sûfiyenin günümüzdeki canlı örnekleri idi. Seyyidî Sâlim'e en yakın yerleşim biriminin 280 km. uzaklıkta olduğu düşünülürse orada verilen hizmetin önemi daha bâriz bir şekilde anlaşılır.

Kısa bir dinlenmeden sonra istikâmetimizi güneye çevirdik. Mesâfesi türbeye kadar 110 km. olan yolumuz 1981'de bir suikast netîcesinde öldürülen, Mısır'ın önceki Devlet Başkanı Enver Sedat zamânında ve sâdece Ali eş-Şâzili'nin türbesine ulaşmak için yapılmış.

Nihâyet akşam ezânı okunurken Ali eş-Şâzili'nin türbesine ulaştık. Kitâbeye göre türbe imâreti 1977 yılında Enver Sedat tarafından yeniden inşâ

edilmiş. Türbenin hemen yanında ise tâmirat hâlinde yeni yapı bir câmi ve biraz ötede orada yaşayan insanların ve ziyâretçilerin barındığı ilkel odalardan müteşekkil tek katlı, uzunlamasına bir binâ yer almakta idi. Akşam namazından sonra türbeye gelen bir grup cemaat türbenin bir köşesine çekilerek, topluca hizb ve evrad okumaya başladılar.

Erzâkı teslim ettikten ve bize ikram ettikleri patates yemeğini yeyip, çayımızı içtikten sonra Luksor'a dönmek üzere Şâzîlî'nin türbesinden ayrıldık.

Burada, dönüşte şahit olduğumuz bir manzaraya da temas etmeden geçemeyeceğim : Seyyidî Sâlim'e döndüğümüzde, oradaki dervişlerle vedâlaşmak için durduk ve arabadan indik. Arabanın farlarını söndürmüştük. Etrafta en küçük bir ışık dahi yoktu. O günlerde ay da çıkmıyordu. Başımızı gökyüzüne kaldırdığımızda muhteşem bir manzara ile karşılaştık. Gök yüzü öylesine bize yakındı ki, elimizi uzattığımızda, neredeyse elimiz onu delip geçecekmiş gibi oluyordu ve kelimenin tam mâmâsıyla orası yıldız kaynıyordu. Mısırlıların "Derbüt-tebbâne" dedikleri Samanyolu ise uzun ve geniş bembeyaz bir pamuk ya da kar tarlasını andırıyordu. Bu gerçekten hârika, göz alıcı, insanın içini diken diken eden, bir o kadar da heyecanlandırıcı ve son derece hoş olan manzara bizim için bu yolculuğun unutulmaz hâtıralarından birisi oldu. Yolu çöle düşen insanlara böyle bir manzarayı kaçırmamalarını tavsiye ederiz⁽²⁵⁾.

4) Tarikatler ve zikir meclisleri

Mısır'da bulunan ana tarikatler hakkında, makâlemizin başında belirttiğimiz, Teftâzânî'nin "*et-Turuku's-sûfiyye fî Mısır*" isimli makâlesinde yeterince bilgi mevcuttur⁽²⁶⁾. Diğer tarikatlerin bir listesi ise ismi daha önce dipnotlarda geçmiş olan *Kânûnu't-Turuki's-Sûfiyye*'de ve *el-Binâu'l-ictimâi*'nin sonunda yer almaktadır.

Tarikatlerin genel durumuna gelince : Bugün Mısır'da tarikatlerin halk üzerinde belli bir te'sirinin olduğu muhakkaktır. Ancak müntesiplerin ve dolayısıyla tarikatlerin sıkı bir tarikat disiplinine sâhip olmadıkları da yine

(25) Gökyüzününün Mısır'daki ihtişamı bu ülkeyi ziyâret eden herkesin dikkatini çeken bir özellik gibi görünüyor. Bu hususta Jean Cocteau'nun şu sözlerini hatırlatırız:

"Yıldızlar Mısır'da dünyânın başka yerlerine göre çok daha korku vericidir. Batan Güneş, doğan Ay başka yerlerde insanın aymazlığı nedeniyle çoktan üttirdiği görünümünü burada hâlâ korumaktadır." (*Grosser Weltatlas Ansiklopedik Büyük Dünya Atlası*, 1993 İstanbul, s. 9.)

(26) Bu makâlenin bir kısmı Mustafa Aşkar tarafından tercüme dilerek, A. Ü. İ. F. Dergisininin 1996 yılı, XXXV. sayısında, 535-552 sayfaları arasında yayınlanmıştır.

hemen göze çarpan hususlardandır. İhtifallerde, önemli gün ve gecelerde biraraya gelen dervişlerin gerek icrâ ettikleri cehrî zikirlerde, gerekse topluca hizb ve evrad okumaları esnâsında sıkı bir disiplinden, huşûdan ve nisbeten de samîmiyetten uzak davrandıkları görülmektedir. Tabîdir ki, bunlar ilk anda göze çarpan hususlardır. İçlerinde çok samîmi insanların olduğu muhakkaktır.

Hayâtını ilim öğrenimi ve öğretimine vakfetmiş, ülkemizi daha önceden gezerek tanıma imkânı bulmuş ve Mısır'a giden Türk öğrenci ve araştırmacılarının kendisini yakından tanıdıkları Üstad Fevzi, Türk tarikatleri ile Mısır tarikatlerini kıyaslarken, yerinde bir tesbit olarak bize şunları söylemişti:

"--Bizdeki (Mısır'daki) tarikatler sizdeki tarikatlerin sâhip olduğu disiplinden çok çok uzaktır. Türkiye'deki tarikatler âdetâ, askerî bir disipline sâhiptir."

Esâsen bu durum belki de târih boyu hep böyle olmuştur. Bu açıdan Mısırlı tarikat mensuplarının bağlı oldukları cemaatten nisbeten bağımsız olduklarını söylemek pek de yanlış olmaz.

B) TASAVVUF ÖĞRETİMİ

1) Tasavvuf öğretimi yapılan fakülteler ve ders programları

Ezher Üniversitesi Şeriat (İslâm Hukûku) ve Kânun Fakültesi'nin hiçbir bölüm ve sınıfında lisans dersleri arasında tasavvuf okutulmamakta. Buna karşılık Usûlü'd-dîn Fakültesi'nde bütün bölümlerin 1. sınıflarında II. dönem haftada iki ders saati olmak üzere "Tasavvuf ve Ahlak" ve Akîde Bölümü 3. sınıflarında haftada 2 ders saati olmak üzere "İslâm Tasavvufu (et-Tasavvufu'l-İslâmî)" dersleri okutulmakta.

Kâhire Üniversitesi, Dâru'l-Ulûm (İlâhiyat) ve Edebiyat fakültelerinin felsefe kısımları 4. sınıflarında haftada 4 veyâ 6 ders saati "İslâm Tasavvufu" adıyla tasavvuf tadrîsi yapılmakta. Yine Dâru'l-Ulûm'da yüksek lisans ders döneminde haftada 1 veyâ 2 ders saati tasavvuf okutulmaktadır.

Aynü'-ş-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe bölümü 4. sınıflarında haftada 4 ders saati olmak üzere tasavvuf okutulmaktadır.

İskenderiyye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde de tasavvuf derslerinin okutulduğunu biliyoruz. Ancak oradaki ders saatleri konusunda bilgi edinemedik.

Bugün tasavvuf konusunda Mısırlı akademisyenler arasında, bir çok tahkik ve te'lifi ile bu sâhanın şüphesiz Mısır'daki en öndeki ismi İskenderiyye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarından Prof. Dr. Yûsuf Zeydân'dır. Yine, Dâru'l-Ulûm Fakültesi öğretim elemanlarından Prof. Dr.

Muhammed Celyend, Prof. Dr. Hasan eş-Şâfiî, Prof. Dr. Abdülfettâh el-Fâvî ve Aynü'ş-Şems Ün. Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarından Dr. Sâmî Nasr bu sâhada araştırmalarıyla dikkati çeken isimlerdendir⁽²⁷⁾.

Mısır'daki üniversite eğitiminin ülkemizdekinden bir diğer farkı, orada branşlaşmanın bizdeki gibi olmadığıdır; orada daha çok bölüm esas alınmaktadır. Bu itibarla bir bölümde hoca olan şahıs o bölümdeki dersleri okutabilmektedir. Meselâ Dâru'l-Ulûm'da Felsefe kısmında yer alan Tasavvuf dersini o bölümdeki pek çok hocanın okuttuğunu, zaman zaman ders hocasının değiştiğini öğrendik.

Tasavvufu ilgili yüksek lisans ve doktora çalışmalarına sosyal bilimlerin hemen her bölümünde birer-ikişer de olsa rastlamak mümkün. Ancak bu konudaki en büyük pay yine Dâru'l-Ulûm Fakültesi ile Edebiyat fakültelerinin felsefe kısımlarına âit. Yine merkezi Mühendisîn meydanında bulunan Ma'hedü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye'de de (İslâmî Araştırmalar Enstitüsü) tasavvufî tezler hazırlanmaktadır. Tezlerle ilgili dikkati çeken husus onların kâhir ekseriyetle Arapça kaynaklardan istifâde edilerek ve uzun sürede hazırlanmalarıdır. Ayrıca yapılan tezler genellikle basılmaktadır⁽²⁸⁾.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, halk arasında son derece yaygın olan tasavvuf ile ilgili bu ülkede yeterli bir seviyede öğretim yapılmadığı açıktır. Bu sebeptendir ki, Mısır üniversitelerinden me'zun olanlarca tasavvuf "hiç" denecek kadar az bilinmektedir. Türk öğrencilerin ekseriyetle me'zun olduğu Şeriat (İslâm Hukûku) Fakültesi⁽²⁹⁾ müfredâtında "bâtını-mânevî Fıkıh" diye de târif edilen Tasavvuf dersinin yer almayışını ise üzerinde düşünülmesi gereken başka bir nokta olarak telakkî ediyoruz.

2) Tasavvufî Eserlerin Bulunduğu Yerler

(27) Bu arada Tasavvuf Târihi ders kitabı mâhiyetinde kaleme alınmış eserlere de bir kaç örnek vermek istiyoruz:

a) Dr. Abdülfettâh el-Fâvî (Kâhire Ün. Dâru'l-Ulûm Fakültesi): *et-Tasavvuf, akideten ve sülûken*, Kâhire 1992.

b) Dr. Muhammed Mahmûd Abdülhamîd Ebû Kaht (Zekâzîk Ün. Edebiyat Fakültesi): *et-Tasavvufü'l-İslâmî*, Tanta 1992.

c) Dr. Muhammed es-Seyyid el-Celyend (Kâhire Ün. Dâru'l-Ulûm Fakültesi): *Min kadâya't-tasavvuf*, Kâhire 1990.

d) Dr. Abdurrahmân Umeyre (Amîre) (Asyût Udülü'd-Dîn Fakültesi): *et-Tasavvufü'l-İslâmî menhacen ve sülûken*, Kâhire 1982.

e) Dr. Saîd Murâd: *et-Tasavvufü'l-İslâmî*, Kâhire 1989.

(28) Mısır'da bulunduğumuz esnâda orada yapılmış tasavvuf ile ilgili tezlerin bir dökümünü de meslektaşımız Ali Namli ile birlikte çıkardık. İnternette şu adresten de bu listeye ulaşmak mümkündür:

<http://www.angelfire.com/al/namli>

Mısır matbû ve yazma İslâmî eserler bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Gerek eski, gerekse yeni çalışmaların basımına bu ülkede büyük önem verilmektedir. Ayrıca Kâhire'de her yıl dünyanın en fazla iştirakli kitap fuarı düzenlenmektedir. Kanaatimizce bu fuarın İslâmî araştırmalar yapan ve matbû kaynağa ihtiyâcı olan herkes tarafından mutlakâ görülmesi gerekir.

Dînî ve tasavvufî eserler büyük, küçük hemen bütün kitabevlerinden, gazete bâyilerinden, hattâ sokak ve cadde üzerindeki kitap satıcılarından dahi temin edilebilir.

Yazma eserlerin bulunduğu yerlerin başında ise Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye ve Ezher Üniversitesi Merkez Kütüphânesi gelir. Bunlardan başka Kâhire Üniversitesi Merkez Kütüphânesi ve Yûsuf Zeydân'ın çalışmalarından anlaşıldığına göre de İskenderiyye Üniversitesi (Merkez) ve İskenderiyye Belediye kütüphâneleri de yazma eser bakımından dikkate değer yerler arasındadır. Zîrâ, Zeydân bu iki kütüphânedeki yazmaların kataloglarını yayınlamıştır⁽³⁰⁾.

Biz tâmirat nedeniyle kapalı olduğu için Ezher Ün. Merkez Kütüphânesi'nden istifâde edemedik; daha çok Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye'de ve Kâhire Üniversitesi Merkez Kütüphânesi'nde yazma eserlerden faydalanma imkânı bulduk. Her iki kütüphânedeki Arapça'ların yanısıra azımsanmayacak sayıda Osmanlıca matbû ve yazma eser de mevcuttur⁽³¹⁾.

3) Ma'hedü'd-Dirâsâti's-Sûfiyye el-İslâmiyye

(29) Bu fakültenin adı bâzi mezunlarının diplomalarının denkliğinde Türkçe'ye "İlâhiyat Fakültesi" olarak tercüme edilmiştir. Oysa bu fakültenin müfredâtı ile ülkemizdeki ilâhiyat fakültelerinin müfredatları arasında çok önemli farklılıklar vardır. Bize göre müfredâtı göz önüne alındığında bu fakültenin dilimizdeki karşılığı "İslâm Hukûku Fakültesi" olabilir. Yeri gelmişken şunu da belirtelim: Bizdeki ilâhiyat fakülteleri müfredâtına en yakını kanaatimizce Kâhire Ün. Dâru'l-Ulûm Fakültesi müfredâtıdır.

(30) Zeydân'ın yazmalarla ilgili yayınları şunlardır:

a) *Fihrusü Mahtûtâti Câmîatü'l-İskenderiyye* (iki ayn çalışma),

b) *Nevâdirü'l-mahtûtât bi-Mektebeti Belediyeyti'l-İskenderiyye*,

c) *Fihrusü mahtûtât Rifâati't-Tahtâvi* (üç ayn çalışma),

d) *Fihrusü mahtûtâti Belediyeyti'l-İskenderiyye, el-Cüz'ü'l-evvel: el-Mahtûtâtü'l-İlmiyye*,

e) *Bedâiu'l-mahtûtâti'l-Kur'âniyye bi'l-İskenderiyye*,

f) *Fihrusü mahtûtâti Ebi'l-Abbâs el-Mürsî*.

(Zeydân, Dr. Yûsuf, *el-Mütevâliyyât, dirâsât fi't-tasavvuf*, Kâhire 1998, s. 208.)

(31) Burada yeri gelmişken karşılaştığımız şu hususları da belirtmek isteriz: Kâhire Üniversitesi Merkez Kütüphânesi'nde bir yazma nüshayı fotokopi yoluyla ânında almak mümkün olduğu halde, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye'de normal olarak iki-üç günde alabileceğimiz bir yazmanın mikrofilmini ilgililerin sâdece ters tutumları sebebiyle ancak kırk güne yakın bir uğraştan sonra alabildik. Başka bir ifadeyle, gelişmemiş ülkelerin genelinde olduğu gibi Mısır'da da işlerin işleyişi kânun ve kurallara göre değil, şahısların o andaki hâlet-i rûhiyelerine bağlı.

Türkçe karşılığı İslâm Tasavvufu Araştırma Enstitüsü olan bu kuruluş hakkında ne yazık ki, Mısır'da iken fazla bir bilgi edinemedik. Bir öğrencinin Zakazik'te olduğunu söylemesine rağmen sordüğümüz bütün Mısır'lılar böyle bir kurumun Mısır'da olmadığını söylemişlerdi. Oysa dönüşte, 118 no. lu kânunu incelediğimizde ve Teftâzânî'nin makâlesini okuduğumuzda böyle bir kurumdan bahsedildiğini gördük.

Teftâzânî henüz kuruluş hazırlıkları devam eden enstitünün 1981 yılından itibaren bazı ileri gelen tarikat şeyhlerinin eğitimi tarzında faaliyete başladığını ve bu eğitim müfredâtında şu derslerin yer aldığını belirtir : Akâid, Fıkıh, Siyer, İslâm Târîhi, İslâm Tasavvufu, Çağdaş Dînî İslah Hareketleri, Tasavvuf Etrâfında Uyandırılan Şüpheler ve Bunların Cevaplandırılması, Tasavvuf'un İslâmî İntişâr ve Dâvetteki Rolü, Tarikat Büyükleri: Hayatları, din uğrundaki gayretleri ve terbiye metotları.

Yine, Teftâzânî'ye göre bu enstitünün en bâriz vasıflarından biri de diğer akademik yerlerde tasavvuf sâhasında yapılan ilmî çalışmalar ile tarikatler arasında henüz kurulamamış olan irtibâtı sağlamak olacaktır⁽³²⁾.

Bugünkü durumu hakkında bir fikir edinemediğimiz İslâm Tasavvufu Araştırmaları Enstitüsü'nün kurulması ve amaçları 118 no. lu kânunun 44. maddesinde şu şekilde belirlenmiştir:

"Süfi Tarikatleri Yüksek Meclisi'nin bir veyâ daha fazla İslâm Tasavvufu Araştırmaları Enstitüsü kurulması yolundaki teklifi ve bu teklifin Bakanlar Kurulunda onayından sonra Cumhurbaşkanı tarafından bir karar çıkarılır. Enstitüye tasavvuf ile ilgilenen ve bu husûsa liyâkatli olan kişiler kabul edilir. Karar aynı zamanda, bu enstitüde yapılacak tedrisâtın nizâmını, öğretim süresini, ders müfredâtını, öğrencilerden alınacak harç bedelini ve me'zun olanlara verilecek diplomanın özelliklerini de belirler.

Enstitüden me'zun olanlar, gerekli olan diğer şartları da taşımaları hâlinde, gerek süfi teşkilatların çeşitli görevlerinde istihdamda ve gerekse süfi tarikatleri yurt içi ve yurt dışında temsil etmede öncelik hakkına sâhip olacaklardır. "

4) Deyrû'l-bâ (bâ Kilisesi)

Abbâsiye semtinde bulunan bu kilise (mensupları) bilhassa İbn Arabî ve Hallâc el-Mansûr hakkında çalışmalar yapmaktadır. Nüfusunun yaklaşık % 10-12'si (6-7 milyon) Hıristiyan olduğu söylenen Mısır'da böyle bir çevrenin

(32) Et-Teftâzânî, a. g. m. , s. 121.

İslâm Tasavvufu'nun bu iki önemli şahsiyeti üzerinde çalışmalar yapması dikkat çekicidir.

NETİCE

Bu çalışmamızda Mısır'da bulunduğumuz süre içerisinde bu ülkedeki tasavvufî hayat ve tasavvuf eğitimi hakkında edinebildiğimiz intibâları ortaya koymaya çalıştık.

Tarih boyu önemli sūfîler yetiştiren Mısır'da, tasavvuf günümüzde de halk arasında oldukça canlı bir şekilde yaşanmaktadır. Tasavvufun Mısır halkı arasında bu derecede canlı kalmasının sebeplerini şu üç ana başlık altında toplamak mümkündür :

1- Tasavvuf ve tarikatler târihinin pek çok önemli şahsiyetinin kabirlerinin bu ülkede bulunması, bu kabirlerin dünyânın her tarafından ziyâretçi akımına uğraması ve bu şahıslarla ilgili merâsımlere halk arasında büyük önem verilmesi.

2- Mısırlı tasavvuf araştırmacısı merhum Teftâzânî'nin, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapılan tasavvuf ıslah hareketlerini göz ardı ederek "tarikatler târihinde ilk kez olmuştur"⁽³³⁾ dediği, tarikatleri belli nizâmlara bağlayan ve onlara resmiyet kazandıran kânunun bu ülkede yürürlükte olması.

3- Bu ülkenin oldukça zengin bir tasavvuf malzemesine sâhip olması.

Buna karşılık, lisans üstü eğitimde bugüne kadar pek çok araştırmanın yapılmış olmasına rağmen lisans düzeyinde tasavvuf tedrisâtının yeterli seviyede yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu sebepten dolayı da diğerlerinin yanısıra dîni yüksek öğrenim gören kişiler dahi tasavvufun yabancı olabilmekte ve tasavvuf Mısır'da daha çok bir halk kültürü olarak hayâtını devam ettirmektedir.